

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Білоус Наталії Олексіївни «Тестаментарні практики в міському соціумі Волині кінцяXVI-XVII ст.: правові, соціокультурні та майнові аспекти», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Активний процес антропологізації історичної науки, який останнім часом розвивається в Україні, значно розширив предметне поле досліджень. Необхідність вивчення світоглядних орієнтирів, ціннісних пріоритетів та повсякденних практик ранньомодерних українців, викликала й потребу глибшого дослідження тих історичних джерел, які раніше залишалися поза увагою науковців, зокрема й тестаментів. Ці багатопланові історичні документи допомагають з'ясувати низку важливих проблем повсякденного життя, історичної антропології, нової соціальної історії тощо. Через це запропонована Наталею Білоус тема дисертаційного дослідження є, на мою думку, надзвичайно актуальною.

Наукова новизна докторської дисертації Наталії Білоус полягає в тому, що в ній застосовано міждисциплінарний підхід, який дозволив виявити в тестаментях широкий спектр проблем з різних напрямків гуманітаристики. Завдяки цьому дослідниці вдалося проаналізувати правові й повсякденні практики укладання тестаментів, всебічно проаналізувати формуляр цих документів та особливості їхньої структури, з'ясувати коло тестаторів, їхній соціальний статус та ін. Також дисертантка проаналізувала характер родинних стосунків, вивчила проблеми опікунства й спадкування, розглянула релігійний вимір свідомості, ставлення до смерті, поховальні практики й поминальні церемонії у міському соціумі Волині. Важливим видається також те, що в дисертації було розвинуто теоретичні та методологічні основи тестаментології, як допоміжної галузі історичної науки та проведено дипломатичний аналіз тестаментів.

Загалом робота написана на належному науково-теоретичному рівні. Назви її розділів суттєвих заперечень не викликають. У вступі Авторка чітко визначає актуальність теми, хронологічні рамки, об'єкт і мету дослідження.

Перший розділ – *«Історіографія, джерела та методи дослідження»* складається із чотирьох підрозділів і присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та методів дослідження. Спочатку дисертантка проаналізувала основні тенденції у зарубіжній історіографії, зауваживши, що тестаменти стали джерелом для вивчення родинної історії та соціальних структур ще з середини ХХ ст. Згодом вивчення фунеральної проблематики стало активно використовуватись для правничих і гендерних досліджень, матеріальної культури і складу домогосподарств, історичної демографії тощо. Особливий акцент дослідниця зробила на аналізі польської історіографії, де за її твердженням відбувається справжній «фунеральний бум».

У другому параграфі цього розділу, авторка розглянула українську традицію дослідження тестаментів. І хоча, серед вітчизняних істориків тестаментарна проблематика викликає значно менший інтерес ніж серед зарубіжних, на думку Наталі Білоус, вона має неабиякі дослідницькі перспективи (С.73).

Як видно з третього підрозділу, Авторка використала відносно широку джерельну базу, розпорошену по різних фондах архівів України, Польщі й Білорусі. В її основу покладено архівну колекцію що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Більшість із них було вперше введено до наукового обігу. Під час аналізу джерел дослідниця дійшла вмотивованого висновку, що попри фрагментарність і розпорошеність, джерельна база є цілком достатньою репрезентативною та дозволяє досягти заявленої у дисертації мети й реалізувати поставлені завдання (С.94).

У четвертому підрозділі Наталія Білоус детально пояснює методологічний інструментарій, який вона використала для вирішення поставлених у дисертації завдань, а також причини вибору саме таких, а не

інших теоретико-методологічних принципів та наукових методів. На мою думку, їхнє застосування, дозволило Авторці сформуванню робочої гіпотези й дослідити проблему тестаментарних практик міського соціуму Волині кінця XVI-XVII ст.

У другому розділі – «Укладання testamentів: право і практика», що складається із чотирьох підрозділів, Наталія Білоус розглянула правові засади укладання заповітів мешканцями волинських міст кінця XVI- XVII ст. та повсякденну практику їх застосування.

Такий розділ, виглядає досить органічним і потрібним у цьому дослідженні, бо вводить читача в контекст проблеми. Спершу Авторка охарактеризувала особливості правової бази на яку спиралися волиняни при укладенні заповітів. На мою, думку, Н.О. Білоус цілком слушно зауважила, що мешканці міст на магдебурзькому праві послуговувались законодавчими збірками, що регулювали життя цих міст, а мешканці непривілейованих міст користувались нормами Другого Литовського статуту (1566 р.) (с.100).

У наступному підрозділі дисертантка проаналізувала повсякденні практики укладання testamentів і дійшла висновку, що мешканці волинських міст загалом шанували право й дотримувалися його норм. Ретельне вивчення текстів конкретних заповітів дозволило їй з'ясувати головні причини, що спонукали містян до їх укладення. Дослідниця цілком слушно зауважує, що найважливішою спонукою створення цього акту була необхідність поділити майно між спадкоємцями, щоб запобігти родинним конфліктам у майбутньому (С.111).

Аналізуючи персоналії «укладачів останньої волі» дисертантка довела, що важливу роль в оформленні заповітів відігравали спеціально найняті міською радою писарі – т.зв. «нотарі». Дослідниця з'ясувала, що ці особи, хоча й демонстрували різні рівні освіченості й професійні якості, все ж таки належали до міської й (з певною умовністю) до інтелектуальної еліти волинського соціуму (С.139).

Четвертий параграф дослідниця присвятила аналізу формуляру (структури) волинських тестаментів. Він, на думку Авторки, на загал майже не відрізнявся від формуляру, який раніше діяв на території Корони Польської та ВКЛ. Наталія Білоус слушно зауважує, що відмінність становили лише вступні (в яких подекуди оминалися інвокація та аренга) та прикінцеві формули (С.152).

У третьому розділі – *«Стосунки тестаторів з родиною та близьким колом»* Авторка досліджує дві важливі сторони процесу укладання заповітів – тестаторів та родину й близьких. Спершу вона аналізує коло заповідачів волинських міст пропонуючи для їх характеристики чотири критерії: стать, соціальний статус, «фах» та конфесійний чинник. Це дозволило дослідниці з'ясувати, що тестаменти в основному складали чоловіки, хоча чимала частка – 30% тестаторів були жінками. За соціальним статусом більшість становили міщани, представники правлячої еліти та ремісники, в конфесійному плані домінували православні (С.157).

Другий параграф цього розділу дисертантка присвятила вивченню спадкоємців. Головний висновок якого доходить дослідниця – *«забезпечити дітей і шлюбних партнерів майном, аби вони в майбутньому спокійно володіли й користувалися своїм спадком – ось головна мета тестаторів.»* (С.172). Не менш цікавим, на мою думку, є висновок Наталії Білоус про те, що навіть перебуваючи на смертному одрі тестатори намагались знизити ризики можливих конфліктів між спадкоємцями й забезпечити мир у родині (С.221).

Четвертий розділ: *«Ставлення до смерті. Поховання та побожність»* складається з із трьох параграфів. У них Авторка вивчає ставлення досмерті мешканців волинських міст зазначеного періоду, поховальні й поминальні практики, місця поховання та записи на релігійні та побожні цілі. Досить цікавим, на мою думку, є спостереження дисертантки про те, що роздуми про сенс людського буття та його закінчення становили зміст однієї з клаузул тестаментів – аренги (с.246). Дослідниця також дійшла вмотивованого висновку, що мешканці міст переймалися проблемами свого поховання,

призначаючи для цього спеціальні кошти (С.277). Надзвичайно цікавим видається спостереження Наталі Білоус про світоглядні зміни в середовищі шляхти які відбулися упродовж XVII ст. – від демонстрації статусності до потреби в аскезі й увазі до духовних цінностей (С.282).

Проаналізувавши записи на релігійні й побожні цілі дослідниця з'ясувала, що найбільше проблемою порятунку переймалися жінки-римокатолички, особливо вдови, які відписували чималі суми на поховання й побожні цілі (С.285). Дисертантка дійшла вмотивованого висновку, що тестаментарні записи на побожні цілі свідчать про прив'язаність містян до певного культу, церкви або монастиря, а це у свою чергу дозволяє реконструювати світ вірувань і цінностей заповідачів(С.314).

У останньому – п'ятому розділі: *«Спадщина. Майнові аспекти»* Н.О. Білоус дослідила матеріальний світ заповідачів волинських міст. Перший підрозділ – «Нерухомість» вона присвятила аналізу найбільшої матеріальної цінності про яку згадується в заповітах – землі та нерухомості. Досить слушно, на мою думку, дисертантка здійснила класифікацію нерухомості поділивши її умовно на три групи: житлові приміщення, господарчі споруди і ґрунти (С.319). Завдяки аналізу тестаментарних записів дослідниця зробила досить вдалу спробу реконструкції типового житла середньозаможного мешканця волинського міста (С.329).

У наступному підрозділі – «Рухомі речі» досліджуються ієрархія рухомих речей які вписували в свої тестаменти волинські міщани. Заслугує на увагу висновок Авторки про те, що вбрання, яке згадується в заповітах міщан, з одного боку, засвідчує проникнення до волинських міст західних впливів, а з іншого збереження сталих східних запозичень. (С.372).

Третій підрозділ, який називається «Борги і боргові зобов'язання» дисертантка присвятила різноманітним борговим і кредитним зобов'язанням, борговим розпискам та перелікам заставлених речей про які згадується в тестаментях. В результаті ретельного аналізу Наталія Білоус дійшла

аргументованого висновку проте, що докладне обрахування боргів і прохання їх сплатити мало не лише фінансовий вимір, але й релігійний (С. 365.)

Роботу завершують висновки, які є аргументованими, логічними й впливають із матеріалу розділів. Основні положення дисертації пройшли належну апробацію, а її практична й теоретична значущість безсумнівна, адже комплексне дослідження фунеральної культури мешканців українських міст кінця XVI-XVII ст. в українській історіографії ще не проводились.

Досить інформативними є додатки, які містять в собі укладені дисертанткою реєстр тестаторів та перелік матеріальних речей, що згадуються в заповітах. Уявлення про те, як виглядав тестамент в реальному житті дає фотокопія оригіналу духівниці Анни Коршовецьких за 1674 р.

Акцентуючи увагу на позитивних сторонах дисертаційної роботи, вважаю за необхідне висловити деякі зауваження. Так, зокрема, не зовсім доцільно, на мою думку, виглядає винесення аналізу української історіографії в окремий підрозділ, адже її здобутки у дослідженні фунеральної проблематики виглядають доволі скромними.

У підрозділі 2.1 де, дисертантка розповідає про правові засади тестаментування вона називає Другий Литовський статут (1566) та збірки артикулів магдебурзького права авторства краківського правника Б. Гроїцького, однак зовсім не згадується ще одна збірка законів міського права укладена львівським правником П. Щербичем. Вона була досить поширеною в українських землях і її положення використовувались при укладанні «Прав за якими судиться малоросійський народ». Звідси питання: чи авторка не зауважила існування цієї збірки, чи волинські міщани нею не користувались?

Підрозділі 4.1 «Ставлення до смерті», на мою думку, виглядав би значно привабливішим і більш прив'язаним до контексту джерельного матеріалу, якби Авторка розглядала це питання не в загальнотеоретичному історіографічному ключі, а через призму використаних нею в роботі тестаментів.

Проте, вищеназвані зауваження та міркування носять радше рекомендаційний характер. Вони ніяк не знижують безперечних і цінних

здобутків дисертації, яка є оригінальним і самостійним дослідженням, що розв'язує важливу наукову проблему.

Основні положення дисертації викладено в авторефераті. Результати досліджень Авторки знайшли відображення в досить солідних публікаціях із проблеми та виступах на наукових конференціях.

На підставі вищесказаного вважаю, що дисертація Білоус Наталії Олексіївни відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а здобувачка заслуговує присудження наукового ступеня докторки історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Полтавського національного педагогічного
Університету імені В.Г. Короленка

Ю.В. Волошин

Підпис	
Засвідчую	
Ст.інспектор з кадрів відділу кадрів	Марія Безпала